

УДК 811.161.2:39+811.161.2:572 – 055.2

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)

Сінчак О.П.

Гендер як міждисциплінарна парадигма досліджень, своєрідна «інтрига пізнання» (метафора І. Халесвої) дає змогу сучасним лінгвістам вивчати мовні явища у широкому культурологічному, психологічному та соціальному контекстах. Хоч, як зазначає І. Ольшанський, гендер не є лінгвістичною категорією, але його зміст можна розкрити тільки шляхом аналізу мовних структур [9, с.133].

Гендерні дослідження мови розгортаються у трьох площинах: лінгвістичній, комунікативній, культурологічній [10, с.415]. Ці аспекти мовного вираження соціокультурної статі важливо враховувати у теорії міжкультурної комунікації.

Особливо актуальним для нашого дослідження є досвід російських науковців. Зокрема, Д. Малишевської і В. Маслової, які з'ясували мовне наповнення російських концептів "Жінка", "Чоловік". Гендерний фактор у мові та мовленні вивчають також інші мовознавці: А. Кіріліна, Є. Бакушева, О. Горошко, І. Фекета, М. Дмитрієва, С. Семенюк. Однак концепт української "Жінки" ставав об'єктом лінгвістичних досліджень тільки побічно: у контексті порівняння з іншими слов'янськими мовами. Спробуємо заповнити цю прогалину.

Вступ до проблеми. Українська фразеологічна картина світу проектує двопланове зображення образу жінки. Фразеологізми конструюють зовнішню (ідеал вроди) і внутрішню (риси характеру) модель гендерної ідентичності жінки. За нашими спостереженнями, перша значно більше національно маркована, тому зосередимо свою увагу саме на ній.

Мовна картина світу (МКС) кожного народу виражає національний ідеал жіночої вроди, що існує у свідомості етносу. Зокрема, слов'янські чоловіки ще від часів Київської Русі закохувалися у повновидих, рум'янолицих дівчат [14, с.15]. Тому рум'янолицість як ідеал слов'янської жінки закріплено на рівні лексики: прикметник *красний*, що вживається сьогодні зі стилістичною метою у значенні 'гарний', етимологічно походить від червоного (чому підтвердження російські слова *красный* і *красавица*) – та фразеології: *червона як калина* 'про вродливу, гожу дівчину' [13, с.63], *гарна як калина* 'про дуже вродливу дівчину' [13, с.63], *красна як чічка в городі* 'про вродливу дівчину' [13, с.162]. Про схожий ідеал в італійців свідчить ботанічна назва *belladonna* (*bella* 'вродлива, гарна' і *donna* 'жінка'). Таканазва зумовлена тим, що в Італії жінки рум'янилися соком з плодів цієї рослини" [2, с.77].

Національний ідеал вроди особливо важливий з погляду лінгвокраїнознавства: його слід враховувати при конструюванні етикетних формул для висловлення компліментів. Так, в індійців слони асоціюються з величавою грацією, тому сказати жінці, що вона ходить, як слон, означає зробити їй комплімент, тоді коли європейську жінку таким порівнянням можна дуже образити. Отже, етноідеал вроди жінки тісно пов'язаний з національним наповненням культурних символів.

Українська МКС репрезентує зовнішній вигляд жінки шляхом його означення за такими параметрами: 1) означення за кольором шкіри і волосся; 2) за будовою тіла і зростом; 3) характеристика в опозиції вродлива / невродлива; 4) характеристика в опозиції гарно, зі смаком убрана / неохайно (недоладно) вбрана, брудна (нечупарна).

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)

1) Білолищо, незасмаглу жінку порівнюють з молоком або ниткою: біла як молоко [13, с. 95]; біленька як нитка [13, с. 101]. Точні вказівки на колір волосся трапляються рідко – про руду дівчину іронічно кажуть: чорнобрива як риже теля [13, с. 150]. Якщо зважити на те, що фразеологізми представляють тільки особливо актуальні для носіїв мови фрагменти картини світу [6, с. 311], то можна зробити висновок, що колір волосся не надто важливий для ідеалу української жінки.

2) У семантиці таких порівнянь: ладна як цвіріньок [13, с. 158]; гарна як лебідка [13, с. 81]; як липочка [13, с. 82] – семи 'струнка' і 'вродлива' виступають як однорідні. Отже, врода в українців асоціюється зі стрункістю, а остання виражається в образах цвірінька (коника), лебідки і липочки. Естетика стрункості, як наскрізний мотив жіночої репрезентації не лише в українській фразеології, але й у літературі, за словами Н. Зборовської, свідчить про енергійність і невідкореність української жінки [3, с. 58].

Абсолютно негативну семантику мають порівняння тонка як нитка [13, с. 101], тонка як чехоня [13, с. 161] – коли йдеться про дуже худу дівчину; а також – гладка як піч [13, с. 117], жирна як піч [13, с. 117], гладка (жирна) як фаса, груба як фаса [13, с. 155], баба як фаса [13, с. 10], у яких сакральні символи піч, фаса (діжа) характеризують товсту, огрядну жінку, очевидно, за формальною подібністю.

Д. Малишевська, В. Маслово стверджують, що для російської жінки практично будь-яке порівняння з чоловіком позитивне за своєю суттю і, як правило, має позитивну оцінку [7, с. 182]. „Усе добре в жінки – від чоловіка, такий стереотип російської людини” [8, с. 128].

Польська МКС в образі баби, навпаки, висміює фізично сильну, маскуліну жінку. М. Миколайчук доводить, що, на відміну від кобіти, баба у польських фразеологізмах виступає як сильна, добре збудована і фізично витривала. Найбільше фразем, що окреслюють цей образ, акцентують на бридкості баби [15, с. 187]. Очевидно, згідно з уявленнями поляків, жінка, наділена чоловічою рисою сили, – неприваблива. Українські ж означення жінки здорова як корова 'про міцну, здорову жінку' [13, с. 75], баба як тур 'про високу, кремезну жінку' [13, с. 10], баба як гармата 'про сильну, здорову жінку' [13, с. 10], на протиположному до польському ідеалу тендітної панночки, легшої від повітря (пір'я легше від води, повітря від пір'я, кобіта від повітря [15, с. 187]), не характеризують маскуліність як ваду жінки. Доказами чого є образи священних тварин: корови і бика (тура). У багатьох культурах корова символізувала богиню неба, праматір світу; це – символ продуктивності сили землі, дітонородження, материнського інстинкту, добробуту [11, с. 73]. Тому порівняння з нею української жінки швидше гумористичне, ніж негативне. Тур – як символ бога землі, плодючості, сили сонця, чоловічої потенції, фізичної сили і здоров'я [11, с. 13] – та гармата – атрибут чоловічої культури – теж не свідчать про силу як недолік українських жінок, навпаки, у часи, коли мужчини захищали рідний край від зазіхань ворогів, саме маскуліна витривалість і міцність були необхідні жінкам для захисту домівок.

3) Вродливу дівчину найчастіше порівнюють з квіткою: гарна як квітка в лузі (у полі) [13, с. 65]; гарна як квітка гайова [13, с. 65]; гарна як квітка навесі [13, с. 65]. Отже, квітка концептуалізує вроду української жінки. Крім того, квіти з давні часів мали ритуальну значимість. „У практиці ритуального використання квітів знаходимо сліди найдавніших вірувань, пов'язаних з культом Великої богині – уособленням життя, землі і плодючості” [11, с. 65]. З цього погляду, квітка не тільки естетичний символ жінки, а й символ її плодючості. Як зауважує Н. Панасенко: „... для українців головним архетипом є земля. Жінка – це родюча земля, яка здатна породити заможність, вона ототожнюється з продовженням роду. Це можна пояснити прагненням нечисленної нації до виживання” [10, с. 415].

Не випадково жіночу вроду порівнюють з маком, калиною, весною, віткою (гілкою), ягідкою, а для характеристики некрасивої жінки рослину символіку взагалі (!) не використовують. Адже у фразеологізмах красна як чічка в городі [13, с. 162]; гарна як весна [13, с. 22]; хороша як вітка [13, с. 27]; гарна як калина [13, с. 63]; гарна як маків цвіт [13, с. 158]; гарна наче рожа [13, с. 128]; гарна як ягідка [13, с. 168] символи жіночої вроди

мають глибокі архетипні корені і в окремих випадках відзначаються сексуальною конотацією. Про останню свідчить вже той факт, що об'єкти порівнянь обрано з вегетативної сфери, яка може символізувати розквітле молоде життя, статеву зрілість, дівочу цноту (наприклад: вітка, весна – які зберігають цю конотацію і у любовних піснях); материнство, плодючість (у символі калина).

Українські фразеологізми для позитивного означення зовнішності жінки використовують анімалізми рідше, ніж фітоніми. Про примітну, вродливу дівчину сказано: цвітна як джерелянка [13, с. 45], а про милу, симпатичну – як киця з бантиком [13, с. 66]. Проте некрасиву жінку визначають саме завдяки зооморфізмам, наприклад: красива як вівця сива [13, с. 23], хороша як свиня в порошу [13, с. 153], вродлива як сова [13, с. 143] – або завдяки хрематонімам (назви окремих предметів [4, с. 79]): ладна як з болота лялька [13, с. 17], як за куц пелена [13, с. 80].

Трапляються негативні порівняння з відьмою і ніччю: красива як відьма з Лисої гори [13, с. 23]; страшна як відьма 'про потворну жінку' [13, с. 23]; погана як ніч 'про дуже негарну, страшну жінку' [13, с. 101], – які пов'язані з демонологічними віруваннями українського народу.

Із астральних символів українську жінку порівнюють із зорею і сонцем: гарна як зіронька на небі [13, с. 60]; гарна як сонце [13, с. 144]. Зоря як втілення животворної, родючої природи, дівчини-красуні постає також в українських колядках та романтичній поезії. Так, М. Костомаров у примітці до однойменної поезії зазначив: „Мирська байка каже: коли по небу перекотиться зірка – єсть то де-небудь дівчина віддалась” [5, с. 50].

Символ сонця вказує на гендерний розподіл ролей між чоловіком і жінкою у свідомості українців. „Разом з місяцем сонце символізує чоловічий та жіночий початки... Іноді сонце може асоціюватися з образом батька, а місяць з образом матері” [11, с. 122]. Так, згідно з античною міфологією, богом сонця був Геліос (Феб-Аполлон), а місяць уособлювала Діана (Артеміда) [12, с. 281]. На українському ж ґрунті у порівнянні жінки зі сонцем маємо перерозподіл традиційних ролей між статями.

В МКС українців можна виділити особливий пласт фразеологізмів, для яких характерне мистецьке поцінування жіночої краси. У таких стійких порівняннях: гарна мов змальована [13, с. 60]; гарна як писанка [13, с. 115]; красна як з каменю вибита [13, с. 63]; ладна як з воску вилята [13, с. 26] – врода жінки прирівнюється до краси, досконалості мистецьких творів (картини; писанки; кам'яної, воскової фігури).

4) Близьким до мистецького захоплення жінкою є погляд народу на те, чи гарно і зі смаком вона вдягнена. Вродливу, гарно одягнену жінку порівнюють з лялечкою, панною або царицею: як лялечка [13, с. 86], гожа як панна [13, с. 109], гарна мов цариця [13, с. 158]. Крім того, цілий ряд порівнянь негативно характеризує неадекватно, незугарно вбрану жінку: нарядилася як теля в мішку [13, с. 150]; вирядилася як свиня в наритники [13, с. 132]; красива як свиня в коралах [13, с. 132].

Особливо критичні українці до неохайних, нечупарних, брудних жінок: як баба Глинянка [13, с. 11]; гарна як свиня в дощ [13, с. 133]; чепурненька як мазничка [13, с. 132]; білолиця як мазниця [13, с. 87].

Отже, у фразеологічній картині світу українців наявні такі традиційні характеристики зовнішнього вигляду жінки: худа – товста, висока – низька, струнка – непоставна, вродлива – потворна, зі смаком убрана – неадекватно вбрана, чепурна – неохайна, брудна.

Вони виражаються завдяки локальним об'єктам порівнянь, якими виступають: антропоніми (баба Глинянка; назви жінок за соціальним статусом – цариця, панна); міфоніми (відьма); зооніми (цвіріньок, лебідка, киця, джерелянка, свиня, теля, тур, корова, чехоня, сова); фітоніми (липичка, вітка, калина, маківка, рожа, ягідка); хрематоніми (назви предметів побуту та господарської, мистецької чи військової діяльності: мазниця, піч, з воску вилята, писанка, гармата).

Національно-культурна специфіка українських стійких мовних одиниць виявляється в тому, що до складу порівнянь входить фонова (калина, липа, мак, рожа, писанка, мазниця).

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)

фаса, піч, відьма): безекві- валентна (відьма з Лисої гори; баба Глинянка) та діалектна лексика (чічка, вітка); деякі з компонентів порівнянь творяться за допомогою: демінутивів (липочка, зіронька, чепуренька, бантик, мазничка); характерне вживання пестливих номінацій (киця, лебідка, маківка); фразеологізми для негативної характеристики зовнішності жінки використовують жартівливо-іронічний підтекст (красива як свиня в коралах, білолиця як мазниця, красива як відьма з Лисої гори).

Отже, врода є важливим способом репрезентації жінки в МКС українців. Кажучи словами Н. Вулф: „Сильні чоловіки борються за красивих жінок, а красиві жінки краще виконують репродуктивну функцію” [1, с. 220]. З такого погляду, краса універсальний атрибут представлення жінки у традиційній культурі, підстава її жіночості. Підтверджують це польська (кава ніколи не буває занадто міцною, а жінка - занадто гарною), французька мови (жінка запитує, чи мужчина вмє берегти таємниці, а мужчина – чи жінка гарна) [15, с. 186].

Висновки. Таким чином, модель зовнішнього вигляду жінки, представлена у фразеологізмах, апелює до жіночої сексуальності, відводячи їй прокреа-тивну роль у суспільно-культурному дискурсі. Та на відміну від французької чи польської, українська МКС не висміює, а навпаки – культивує в жінці маскулінну витривалість і силу. Пояснити це можна хліборобською розсудливістю: фізично міцна дружина більше допоможе чоловікові-хліборобу. Тому навіть зовнішня репрезентація української жінки включає не тільки образ біологічної істоти (покликаної відтворювати рід), а й суспільної (яка бере на себе забезпечення достатку і захисту в сім'ї). Отже, фемінність і маскулінність в ній органічно зливаються.

Список літератури

1. Вулф Н. Миф о красоте Как представления о красоте используются против женщин Перев. О. Басинской // Иностранная литература. – 1993. – № 3. – С.219-235.
2. Етимологічний словник української мови: У 7т. / Редкол. О. С. Мельничук. – К., 1989. – Т.3.
3. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих пошлунків. – Львів, 1999. – 336с.
4. Железняк І. М. Власні назви // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К., 2000. – С.79.
5. Костомаров М. І. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т.1.
6. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – № 7. – К., 2002. – С.307-315.
7. Малишевская Д. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции «Мужчина / Женщина») // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С. 180-184.
8. Маслова В.А. Мужчина и женщина в обществе, культуре и языке // Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М., 2001. – С.121-131.
9. Ольшанский И. Г. А. В. Кирилина. Гендер: лингвистические аспекты // Филологические науки. – 2000. – № 3. – С.133-136.
10. Панасенко Н. І. Гендерні стратегії пісенного дискурсу (лінгвістичний та культурологічний аспекти) // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – № 7. – К., 2002. – С.414-421.
11. Потапенко О. І. Дмитренко М. К. та ін. Словник символів. – К., 1997.
12. Публій Овідій Назон. Метаморфози / Перекл. з лат., передм. А. Содомори. – К., 1985. – 301с.
13. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. – Х., 1993.
14. Ясинська М. Щоб стати красунею, треба над собою познущатися? Підбери собі ідеал // Експрес Cool. – 2003. – 15 верес. – №137 (1759). – С.15.
15. Pelletier C. Stereotyp językowy kobiety w przysłowiaach francuskich i polskich // Etnolingwistyka: problemy języka i kultury. – Lublin, 1996. – № 8. – S.185-199.

Поступила до редакції 22.02.2005 р.